

Ołeksij Musijezdow

**Charkowska tożsamość:
wyobrażenia o mieście i jego historii jako
czynniki identyfikacji**

ece-urban

Seria publikacji elektronicznych Centrum Historii Miejskiej Europy Środkowo-
Wschodniej we Lwowie

Numer 5

Lwów, październik 2009

Zanim zacznę pisać o właściwym przedmiocie tego artykułu (wyobrażeniach o historii Charkowa), chciałbym zatrzymać się na krótko na tym, czym jest tożsamość, dlaczego jest tak istotna i jaka jest rola wyobrażeń na temat historii dla funkcjonowania tożsamości.

Tożsamość to określenie istoty pewnego obiektu. Istota ta może być interpretowana co najmniej na dwa sposoby. Po pierwsze, istota jako unikalność, specyficzność, odrębność od innych obiektów. Po drugie, wprost przeciwnie, istotą danego obiektu jest też podobieństwo do innych obiektów, co umożliwia odniesienie tego obiektu do pewnej znanej klasy (identyfikację).

Identyfikacja jako proces „rozpoznania”, odniesienia do kategorii, jest jednym z najważniejszych momentów zarówno funkcjonowania codzienności (Alfred Schütz wykorzystuje słowo „typifikacja”), jak i psychologicznego mechanizmu odbioru (jedność odczuwanego i racjonalnego). Jej podstawą są jakieś istniejące już wyobrażenia o istniejących klasach obiektów, ich właściwościach i oznakach, o stosunki jednych z drugimi itd.¹. Identyfikujemy przy tym nie tylko obiekty zewnętrzne, ale i samych siebie, czego skutkiem jest właśnie tożsamość² (albo autotożsamość) – pewien obraz siebie, zespół wyobrażeń o sobie. Wyobrażenia te realizują się w działalności, co oznacza odtworzenie własnej unikalności – postrzeganej przez innych, którymi mogą być tak zwyczajni ludzie, jak i badacze.

Identyfikować w obu wspomnianych wyżej sensach – określać odrębność od innych – można wszystkie obiekty. Przypisywać tożsamość jako samookreślenie można tylko ludziom (pomijając spekulacje filozoficzne). I tak, na przykład, całkiem możliwe jest określenie specyfiki miasta na podstawie zbadania jego infrastruktury, struktury produkcji, liczebności i składu ludności, położenia geograficznego mieszkańców itd. Będzie to jego identyfikacja w pewnym zakresie, jednak dla nauk humanistycznych i społecznych, w szczególności dla socjologii, będzie to zbyt mało, ponieważ poznanie świata społecznego przewiduje również analizę składników symbolicznych – tego, jak „czysta obiektywność” transformuje się w świadomości ludzi, którzy, jak już było

¹ Musijezdow O. Wyznaczenia sytuacji w terminach etnodyskursu: Sproba interpretacji wypadku // Naukowi studiji Lwiwskoho socjolożičnoho forumu „Bahatowymirmi prostory suchasnych socjalnych zmin”: Zbirnyk naukowych prac. – Lwiv: Wydawnyczyj centr Lwiwskoho nacjonalnoho uniwersytetu imeni Iwana Franka, 2008. – S. 336-340

² W języku ukraińskim używane jest tu słowo „identycznist”, które oznacza tożsamość, ale w odróżnieniu od polskiego odpowiednika ma wspólny źródłosłów ze słowem „identyfikacja” (przyp. tłum.).

powiedziane, na podstawie własnych wyobrażeń tworzą/ odtwarzają ta realność (P. Berger, T. Luckman, U. Thomas, A. Schütz i inni).

Jeśli zastosować powyższe stwierdzenia do przedmiotu naszej uwagi, czyli do miasta, wychodzić będziemy od istniejącego obrazu miasta: takiego, jakim je widzą jego mieszkańcy, goście, mieszkańcy innych miast itd. Choć obraz ten będzie się oczywiście odznaczał pewną wariacyjnością w różnych grupach, można mówić o pewnej jego jednolitości – jego właściwościach w większym lub mniejszym stopniu charakterystycznych dla różnych wariacji. Być może obraz ten można nazwać tożsamością miasta. Jest to właśnie obraz, który pozwala identyfikować dane miasto w systemie innych miast (czyli „z zewnątrz”)³.

Pod tożsamością miejską rozumieć będziemy wyobrażenia jego mieszkańców i siebie jako mieszkańcach tego właśnie (swojego) miasta. Wyobrażenia te są podstawą ich identyfikacji – tego, jak oni sami odczuwają swoją przynależność do pewnego miejsca w przestrzeni symbolicznej miejscowości i regionów, być może do pewnego współistnienia, które odznacza się swoimi cechami szczególnymi – poglądami, językiem, sposobem życia i tak dalej, mówiąc krótko – kulturą⁴.

Interpretacja siebie zakłada jakiś zespół „argumentów”, które wyjaśniają, dlaczego jestem taki, a nie inny, czym różnię się od innych, dlaczego mam takie, a nie inne poglądy itd. Wyobrażenia o sobie (w tym przypadku jako mieszkańcu pewnego miasta) składają się więc w jakąś mniej więcej uporządkowaną całość – pewien „dyskurs” (w tym przypadku dyskurs „mieszkańca tego miasta”)⁵. Dyskurs ten w tej lub innej formie obecny jest w każdym, kto w jakiś sposób się określa. Jednak nie oznacza to, że każdy będzie mógł łatwo wyrazić cały system wyobrażeń, który jest podstawą tej identyfikacji – w rzeczywistości jest to zadanie specjalne dla ideologów. Wprost przeciwnie, dla zwyczajnego człowieka dyskurs ten często przyjmuje postać pewnego

³ Musijezdow O. Socjalni ujawnienia pro kulturnu identyčnist' Charkowa (za materialamy doslidžennia charkiwskich perszokursnykiw) // Wisnyk Lwiwskoho uniwersytetu. Serija socjoložična. – 2008. – Wypusk 2 – S. 100-109.

⁴ Musijezdow O. Fenomen miskoji identyčnosti w konteksti socjoložičnoho analizu // Schid-Zachid. Istoryko-kulturoložičnyj zbirnyk // Schidnyj instytut ukrainoznawstwa im. Kowalskich ta in.; redakcyjna kolehija: W.W. Krawčenko (hołownyj redaktor) ta in. – Wypusk 9-10: Specjalne wydannia.: Patria/ Za red. W. Krawčenka. – Charkiw: OOO „NTMT”, 2008. – S. 115-126.

⁵ Musijezdow A. Ot mifa k diskursu: k postanowkie problemy tiematiczieskich kontiekstow // Metodologia, teoria ta praktyka socjoložičnoho analizu suczasnoho suspilstwa: Zbirnyk naukowych prac. – Charkiw: Wydawnyczyj centr Charkiwskoho nacjonalnoho uniwersytetu im. W. N. Karazina, 2005. – S. 193-199; Musijezdow O. Socjalni ujawnienia pro kulturnu identyčnist' Charkowa (za materialamy doslidžennia charkiwskich perszokursnykiw) // Wisnyk Lwiwskoho uniwersytetu. Seria socjoložična. – 2008. – Wypusk 2 – S. 100-109.

odczucia, poczucia, które trudno wyrazić, przynajmniej w formie jasno sformułowanych stwierdzeń⁶.

Podstawą tożsamości miejskiej (wyobrażeń o sobie) są wyobrażenia o samym mieście, ponieważ to właśnie specyfika miasta jako takiego odbija się na specyfice jego mieszkańców. Jeśli jest to miasto „z wyglądu historyczne”, tzn. posiadające przynajmniej zabytki architektoniczne, pomniki itd., można prześledzić jego historię, porównać ją z innymi miastami. Tym bardziej, że będąc „miejscem”, miasto próbuje być takim miejscem, które warto jest co najmniej odwiedzić. Chodzi nie tyle o aspekt turystyczny, lecz o konieczność dochodzenia własnego znaczenia, choćby „dla samego siebie” – by było czym się chwalić i by nie było wstyd przed innymi. Podstawy tego znaczenia szuka się często w historii. Właśnie dlatego wyobrażenia na temat historii miasta okazują się tak ważne dla obrazu miasta, który jest podstawą tożsamości miejskiej jego mieszkańców.

* * *

Obraz Charkowa, podobnie jak i sam Charków, nie był oczywiście niezmienny w jego historii. Zmieniało się miasto, zmieniały się i wyobrażenia o nim. Rozwój miasta, jego historia, są przedmiotem badań historyków, nasze zaś zadanie to próba zbadania jego obrazu, wyobrażeń o tym, jaki on jest i tego, jak te wyobrażenia się zmieniały. Nie obejdzie się tu oczywiście bez historii, tym bardziej, że wielu przedstawicieli tej nauki zajmuje się nie tylko wyszukiwaniem i udowadnianiem nieznanych faktów, ale i ich interpretacją w szerszym kontekście, uogólnieniami itd., i z tego materiału będziemy tu oczywiście korzystać. Prace historyków dają przynajmniej jakiś schemat poglądów na dany temat – jego periodyzację.

Kontekstem dla rozpatrywania historii miasta jest tu urbanizacja – stanowienie miasta jako miasta – miejsca, sposób życia jego mieszkańców, który różni się od sposobu życia mieszkańców okolicznych wsi. W historii miasta wyróżnić można pewne etapy i wydarzenia związane z tym procesem.

I tak, na przykład, D. Bagalej i M. Miller swoją pracę „250 lat historii Charkowa (1655-1905)”⁷ podzielili na dwie części – do XIX w. i wiek XIX. Jest to dość uzasadnione z uwagi na to, że dopiero w XIX w. Charków stał się nowoczesnym miastem, sposób życia jego mieszkańców zaczął wyraźnie odróżniać się od sposobu

⁶ Bourdieu P. *Praktycznej smysł*. SPB.: Aleteja, 2001 – 562 s.

⁷ Bagalej D. I., Miller D. P. *Istorija goroda Charkowa za 250 let jego suszczestwowania (1655-1905)*. Istoriceskaja monografija w 2 tomach. Charkow, 1993.

życia okolicznych chłopów. Jednak taki podział zakreśla zbyt ogólne ramy, ponieważ pewne elementy obrazu Charkowa powstały znacznie wcześniej, inne zaś – bliżej ku końcowi stulecia. Słuszną wydaje się próba operowania nie tyle datami, ile obrazami i wyobrażeniami jako takimi. I tak, na przykład, W. Maslijczuk odwołując się do odpowiednich źródeł, widzi Charków między XVII a XIX w. jako miasto przygraniczne („miasto na granicy”), potem zaś – jako centrum handlowe i edukacyjne („między bazarem a uniwersytetem”)⁸. W wielu punktach czerpie tu z pism jednego z głównych charkowskich ideologów tego czasu, znanego pisarza Hryhorija Kwitki-Osnowianenki. Interesująca jest tu także idea Jurija Szewelowa (Szerecha) – cztery obrazy Charkowa. Pierwszy – to Charków będący połączeniem patriarchalnej wsi z elementami administracji miejskiej: więzieniem i „urzędami”. Drugi – Charków kapitalistyczny, wielkie centrum przemysłowe i handlowe. Trzeci – Charków stołeczny, miasto ukraińskiego odrodzenia i symbol modernizmu. Czwarty zaś – Charków jako miasto sowieckiego przystosowania się⁹.

Tak czy inaczej, spróbujemy tu prześledzić ewolucję obrazów Charkowa, posługując się przeważnie materiałami, których zadaniem było te czy inne obrazy wywoływać (lub ich krytykę).

Materiały takie pojawiły się dopiero w XIX w., dlatego trudno ocenić, jak charkowianie widzieli siebie i swoje miasto wcześniej (XVII-XVIII). Pozostaje si e tego jedynie domyślać, mając w pamięci to, że Charków został założony przez Ukraińców, którzy uciekali przed pustoszącą kraj wojną, i osiedlali się na pograniczu Cesarstwa Rosyjskiego. Stąd też pierwszy obraz Charkowa, który zauważyć można w opisach Kwitki-Osnowianenki i późniejszych autorów to wolna osada.

W zamian za służbę wojskową car moskiewski obdarował miasto pewnymi przywilejami. Ten fakt, a także zmniejszenie znaczenia obronnego miasta doprowadziło do tego, że główną cechą wyróżniającą Charków staje się handel. Od XVIII w. w mieście odbywały się cztery jarmarki, a obrót towarowy tylko jednego z nich, Chreszczeńskiego, wyniósł w 1800 r. 10 mln rubli¹⁰. W pracy „O Charkowie i miastach powiatowych Guberni Charkowskiej” Kwitka-Osnowianenko, po opowieści o założeniu Charkowa, jego położeniu geograficznym, cerkwiach i najważniejszych budynkach

⁸ Maslijczuk W. *Prowincja na perechresti kultur: Doslidzennia istoriji Słobidskoji Ukrajiny XVII-XIX st.* – Charkiw: Charkiwskij prywatnyj muzej miskoji sadyby, 2007. – 400 s.

⁹ Tamże.

¹⁰ *Znakomtjes’ - Charkow. Putiewoditel.* – Charkow: Prapor, 1976. – 135 s.

murowanych, w następujący sposób zwraca uwagę na handel: „Szczęśliwe położenie Charkowa czyni go ośrodkiem handlu południowych guberni... Nie ma miejsca lepszego dla wymiany produktów tych guberni na wyroby przemysłowe z guberni północnych i wewnętrznych”¹¹.

Jeszcze większego znaczenia w stosunkach handlowych nabywa Charków w drugiej połowie XIX w. Oto co pisze się o mieście w „Przewodniku po Charkowie dla turystów i wycieczkowiczów” z 1915 roku:

„Znaczenie handlowe Charkowa spowodowało doprowadzenie tutaj kolei, która zmieniła go w główny węzeł kolejowy i ze swojej strony wywołała napływ ludzi biznesu oraz kapitału, dzięki czemu znaczenie miasta wzrosło jeszcze bardziej”¹².

W 1912 roku Charków ma największe dochody wśród miast lewobrzeżnej Ukrainy¹³, skupiają się tu znaczne kapitały bankowe. Na przykład na głównej wówczas ulicy Mikołajewskiej (Mykołajiwka, obecnie Plac Konstytucji) praktycznie jeden obok drugiego mieściły się budynki banku Komercyjnego, Azowsko-Dońskiego, Sankt-Petersburskiego Międzynarodowego, Wołzsko-Kamskiego, Handlowego i Ziemskiego, zaś w innej części placu – Towarzystwa Kredytu Wzajemnego o Banku Rosyjsko-Azjatyckiego.

W XIX w. Charków staje się także miastem przemysłowym. Podkreślając istnienie bazy społecznej i rewolucyjną rolę proletariatu w stanowieniu władzy radzieckiej w Charkowie, propaganda radziecka wszelkimi sposobami starała się udowodnić, że miasto na przełomie XIX i XX w. było niemal głównym centrum przemysłowym regionu. Jednak mimo tego, że w Charkowie przemysł był rzeczywiście dobrze rozwinięty, miasto pozostawało dość typowym miastem Południa Rosji, ustępując industrializacją chociażby Katerynosławowi¹⁴. Jednak w przewodnikach z tego roku w dalszym ciągu pisze się, że Charków to „centrum kulturalne i handlowe”¹⁵. Rola przemysłowości w obrazie miasta wychodzi na czołowe pozycje później.

¹¹ Kwitka-Osnowianenko H. F. O Charkowie i ujezdnych gorodach Charkowskoj guberni // Kwitka-Osnowianenko H. F. Zibrannia tworiw u semy tomach. – T. 7. – Kyjiw: Naukowa dumka, 1981. – S. 57.

¹² Charkow. Putiewoditiel dla turistow i ekskursantow. 3 izdanie. – Charkow, 1915.

¹³ Czornyj D. M. Charkiw początku XX st.: istorija mista, doli ludej. – Charkiw: [B. w.]. 1995

¹⁴ Maslijczuk W. Prowincja na perechresti kultur: Doslidżennia istoriji Słobidskojji Ukrainy XVII-XIX st. – Charkiw: Charkiwskij prywatnyj muzej miskoji sadyby, 2007. – 400 s.

¹⁵ Czornyj D. Czy buw Charkiw promysłowym centrom? (Do pytanńia pro kryteriji klasyfikacii mist Ukrainy počatku XX st.) // Tretij miznarodnyj konhres ukrainistiw: 26-29 serpnia 1996 r.: istorija. – Charkiw, 1996. – S. 12-15; Czornyj D. M. Charkiw początku XX st.: istorija mista, doli ludej. – Charkiw: [B. w.]. 1995

Praktycznie we wszystkich źródłach chodzi o to, że Charków zawsze był kulturalnym centrum regionu. W pierwszej kolejności chodzi tu o rozwój oświaty – „uczoności”. Znaczącymi wydarzeniami dla tego obrazu miasta były przeniesienie do Charkowa kolegium (1727) i otwarcie Uniwersytetu Charkowskiego (1805). Dodajmy tu również twórczość Hryhorija Skoworody i Hryhorija Kwitki-Osnowianenki jako twórców obrazów miasta – oboje zwracali uwagę na interpretacje Charkowa właśnie jako ośrodka naukowego, który z czasem zaczęto nazywać „umysłowym centrum Południa Rosji”. Kwitka-Osnowianenko pisze:

„Mieszczanin, przed wszelakim rzemiosłem, stara się nauczyć synów czytać i pisać, a dopiero potem wybiera dla każdego fach według skłonności; zamożniejszy obywatel wstydziłby się, gdyby pośród jego synów nie było ani jednego wykształconego”¹⁶.

Choć podkreślanie znaczenia uniwersytetu dla miasta stało się czymś powszechnym, poglądy na jego temat są dość sprzeczne. W czasie, gdy ogólnie przyjętą opinią jest, że uniwersytet miał wielki wpływ i autorytet nie tylko w mieście, ale i na całej Ukrainie, zaspokajając potrzeby oświatowe setek jej mieszkańców, niektórzy autorzy (na przykład, studenci uniwersytetu z lat 50. XIX w. – P. Weinberg, N. Lewakowski, z lat 30. – M. Kostomarow) zwracają uwagę na ograniczoność, lenistwo i przekupność miejscowych wykładowców. Współcześni historycy twierdzą, że uniwersytet był dość oderwany do lokalnej społeczności i nie odgrywał w życiu miasta żadnej istotnej roli¹⁷. Uniwersytet Charkowski zdobywa istotne znaczenie dopiero na przełomie XIX i XX w., gdy wraz z rozwojem kapitalizmu zaczynają być potrzebni nie tylko wykształceni urzędnicy, ale i fachowcy w różnych dziedzinach. Właśnie wtedy uniwersytet rozszerza się¹⁸, otwierają się nowe instytucje edukacyjne i szkolne¹⁹, zaś nauka otrzymuje nowy impuls do rozwoju.

Kwestia narodowa. Jednym z momentów, związanych z kształtowaniem się tożsamości Charkowa, jest pytanie o to, jakim miastem jest Charków – ukraińskim,

¹⁶ Kwitka-Osnowianenko H. F. *Ukrajnicy* // Kwitka-Osnowianenko H. F. *Zibrannia tworiv u semy tomach.* – T. 7. – Kyjiv: Naukowa dumka, 1981. – S. 84-85

¹⁷ Charkiw kinca XVIII – początku XIX stolittia u spohadach mandriwnykiw i memuarach // [Źródło elektroniczne] <http://www.refine.org.ua/pageid-2443-1.html>; Czornyj D. „Enklawy cywilizacji” czy „kontaktne zony”: welyke misto ukrajinsko-rosijskoho porubizzia // *Schid-Zachid: Istoryko-kulturolohicznyj zbirnyk.* Wypusk VIII. – Charkiw-Kyjiv: Krytyka, 2006. – S. 69-81.

¹⁸ W 1880 roku zbudowano kampus wydziału medycznego, w 1901 roku – kampus zoologiczny, w 1914 roku – chemiczny.

¹⁹ 185 – Instytut Technologiczny, 1893 – Technikum handlowe, 1910 – Instytut Handlowy, 1886 – biblioteka publiczna (w przyszłości – biblioteka im. W. H. Korolenka).

rosyjskim czy jeszcze jakimś innym. Kwestia ta jest dość niejednoznaczna: z jednej strony, miasto zostało założone przez Ukraińców, z drugiej – z czasem musieli się oni zintegrować co najmniej ze strukturami administracyjnymi państwa rosyjskiego i okazywać mu lojalność. Ciekawe spojrzenie na tę kwestię (częściowo wyrażane również dzisiaj) znajdujemy u cytowanego już Kwitki-Osnowianenki, który opisuje skład Pułków Słobodzkich²⁰:

„Mieszkańcy tych pułków – Ukraińcy, prawdziwi Polacy, a nawet narody cudzoziemskie – przyjęli nazwę Kozaków; a ponieważ pierwsi z nich byli wychodźcami z powiatu Czerkaskiego, starostwa Czyhyryńskiego, w polskim władztwie, to w ogóle wszyscy mieszkańcy tych Pułków Słobodzkich zaczęli nazywać się, dla odróżnienia od Małorusów, Polaków i in., „Czerkasami”, stanowili jak gdyby osobny naród”²¹.

Wspomniana kwestia nie pojawiała się tak długo, jak długo w Charkowie zachowany był tradycyjny układ społeczny, wynikała wtedy, gdy miejski sposób życia zaczął się bardziej odczuwalnie różnić od wiejskiego²². Jak się okazało, również przeciwstawianie kultury wiejskiej jako starodawnej narodowej i miejskiej jako sztucznej mieściło się w duchu tendencji intelektualnych tamtych czasów. Z pierwszą wiązała się przy tym kultura ukraińska, z drugą – rosyjska (przynajmniej w kategoriach języka i „miejskiego stylu”²³). I nic w tym dziwnego, skoro w Charkowie zaszczepiany był styl życia rosyjskich miast, z ich kulturą, językiem itp. Interesujące są w tym kontekście słowa I. Kasakowa: „O narodowości małorosyjskiej wiedzą tu mniej, niż w Moskwie. Moskwą, oczywiście, gardzą, ale z szacunkiem wyrażają się o Odessie i Petersburgu”²⁴.

Tymczasem Charków w drugiej połowie XIX w. stał się jednym z głównych centrów ruchu ukraińskiego, który był ruchem kulturowym, nie zaś politycznym. Jak

²⁰ Pułkami Słobodzkimi nazywano wojskowych osadników kozackich na rubieżach państwa rosyjskiego w XVII-XVIII w. (przyp. tłum.).

²¹ Kwitka-Osnowianenko H. F. O Charkowie i ujezdnych gorodach Charkowskiej guberni // Kwitka-Osnowianenko H. F. Zibrannia tworiv u semy tomach. – T. 7. – Kyjiv: Naukowa dumka, 1981. – S. 32-33.

²² „Przedstawiciele tego stanu społecznego, pozostawiwszy swoją poprzednią odzież, zostawiają także swoje obyczaje” Kwitka-Osnowianenko H. F. Ukrajincy // Kwitka-Osnowianenko H. F. Zibrannia tworiv u semy tomach. – T. 7. – Kyjiv: Naukowa dumka, 1981. – S. 88.

²³ Różnicę tę można zauważyć np. w znanych sztukach M. Staryckiego „Pogoń za dwoma zającami”, a w późniejszym („wczesnoradzieckim”) wariacie tego samego tematu – u M. Kulisza „Myna Mazajło” i wiele innych.

²⁴ Cyt za: Maslijczuk W. Prowincja na perechresti kultur: Doslidzennia istoriji Słobidskojji Ukrainy XVII-XIX st. – Charkiw: Charkiwskij prywatnyj muzej miskoji sadyby, 2007. – s. 353.

stwierdzali nawet współcześni, podziały wewnątrz tego ruchu nie pozwalały na stworzenie zadnych silnych organizacji²⁵.

Jednak miasto nie było zupełnie zrusyfikowane. W 1907 roku pojawił się pomysł wzniesienia pomnika Tarasa Szewczenki, w latach 1906-1914 aktywnie działały ukraińskie spółdzielnie, w 1913 roku odbyła się wystawa architektury ukraińskiej, wychodziła ukraińskojęzyczna prasa. Podczas wyborów do Dumy Miejskiej w Charkowie 54 ze 116 miejsc zdobywają Ukraińcy, podczas gdy w Kijowie – 24 z 125²⁶. Z uwagi na to można stwierdzić, że twierdzenie o ukraińskim odrodzeniu w Charkowie w latach 20., podobnie jak artykuł D. Bagaleja z 1918 roku pt. „Charków jako ukraińskie miasto”, były zupełnie usprawiedliwione.

Stolica. Podczas wydarzeń rewolucyjnych Charków staje się stolicą Doniecko-Krzyworoskiej Republiki Radzieckiej (1917-1918) oraz Radzieckiej Ukrainy (1919-1934). W rezultacie w Charkowie umieszczone zostają organy władzy republikańskiej i centralne oddziały różnych organizacji. W latach 20. miasto staje się centrum ukrainizacji²⁷, podlegają jej przede wszystkim zakłady oświatowe, wychodzi ukraińskojęzyczna prasa. W kształtowaniu ówczesnego obrazu miasta istotną rolę odgrywa ukraiński teatr²⁸. Jednak jeszcze bardziej niż z teatru, okres ten znany jest z modernizmu w architekturze, oraz, w sposób szczególny, z rozwoju charkowskiego przemysłu.

Wcieleniem modernizmu stał się zbudowany na potrzeby centralnego kierownictwa Dom Przemysłu Państwowego – *Derżprom*, po rosyjsku *Gosprom*²⁹. Był to pierwszy radziecki drapacz chmur, zbudowany z jednolitego żelazobetonu. Rozmiary budynku wyjaśniają pojawienie się różnych legend związanych z jego architekturą. Istnieją na przykład legendy, że zgodnie z zamierzeniem architektów *Derżprom* miał przypominać albo krążownik „Aurora”, albo czołg. Sądono również, że różnice w wysokości różnych części budynku odzwierciedlają wysokość nut pierwszych taktów

²⁵ Zob.: Tamże, s. 353.

²⁶ Czornyj D. M. Charkiw początku XX st.: istorija міста, doli ludej. – Charkiw.: [B. w.]. 1995, s. 59

²⁷ Która prowadzona była po to, by podkreślić i umocnić związek radzieckiej rewolucji z Ukrainą.

²⁸ Z teatrów działały: Teatr Młodego Widza (założony w 1920 roku), Ukraiński Teatr Dramatyczny im. I. Franki (1923-26, z czasem przeniesiony do Kijowa), Charkowski Państwowy Ukraiński Akademicki Teatr Opery i Baletu (ukrainizowany w 1925 roku), przeniesiony z Kijowa „Berezil” (1926-33), Charkowski Czerwonozawodzki Państwowy Ukraiński Teatr Dramatyczny (1927-22), rosyjski Teatr Dramatyczny (1933); jako przeciwwagę dla „Berezila” założony został przez ludzi z kręgu Ogólnoukraińskiego Związku Proletariackich Pisarzy Charkowski Państwowy Teatr Rewolucji, działający pod kierownictwem M. Tereszczeki w latach 1931-37. W 1940 roku w Charkowie było 14 teatrów, w tym kilka amatorskich. (Istorija Charkowa // [Źródło elektroniczne] http://uk.wikipedia.org/wiki/Історія_Харкова).

²⁹ Skrót od ukr. derżawna promysłowist’ i ros. gosudarstwiennaja promyszlenost’.

„Międzynarodówki”. Nieprzypadkowo budynek *Derżpromu* stał się jednym z najważniejszych symboli Charkowa, choć, co zrozumiałe, nie jest to jedyny pomnik konstruktywizmu, mimo iż wiele z nich zostało zniszczonych w czasie wojny lub przebudowanych.

Po tym, jak przy kopaniu fundamentów *Derżpromu* znaleziono kości Mamuta, Władimir Majakowski napisał o Charkowie:

„Tam, gdzie wrony bilis’, nad padaliu karkaw,
w połotno żelaznych dorog zabintowanyj,
stolicej gudit ukraińskij Charkow,
żywoj, trudowej, żelazobietonnyj”
(Tam, gdzie wrony były się, kracząc nad ścierwem,
w płótno kolei zawinięty,
szumi stolica – ukraiński Charków,
żywy, robotniczy, żelazobetonowy)

Razem z *Derżpromem* zbudowany został Plac im. Feliksa Dzierżyńskiego (obecnie – Wolności) – jeden z największych placów na świecie. Według różnych wyliczeń jest to drugi, czwarty, siódmy lub ósmy pod względem wielkości plac miejski na świecie. Charkowianie uważają go za drugi na świecie i największy w Europie.

Prawdopodobnie największym symbolem miasta w czasach radzieckich była jego moc przemysłowa, ukształtowana w większości za czasów „pierwszej stolicy”. W okresie tym miała miejsce modernizacja istniejących i budowa nowych zakładów przemysłowych. W 1940 roku w Charkowie działało 1200 przedsiębiorstw, w których pracowało 300 tys. ludzi³⁰. Pod względem rozwoju gospodarczego Charków stał się trzecim miastem przemysłowym ZSRR po Moskwie i Leningradzie. Charkowska produkcja maszyn przed II wojną światową składała ponad 40% produkcji ogólnoukraińskiej, i do 5% produkcji ZSRR³¹.

Obraz miasta przemysłowego był wszelkimi sposobami podtrzymywany przez radziecką ideologię³², czemu nie należy się dziwić w kontekście roli, jaka przypadała robotnikom przemysłowym w budowie komunizmu. Znaczenie klasy robotniczej, a

³⁰ (Istoria Charkowa // [Źródło elektroniczne] http://www.tetra.kharkov.ua/pages/istorija_harkova.html)

³¹ (Istoria Charkowa // [Źródło elektroniczne] http://ru.wikipedia.org/wiki/История_Харькова)

³² „W świadomości charkowianina końca XX w. mocno trzyma się dość bezbarwny i nieokreślony stereotyp: miasto rodzinne zawsze było wielkim (albo jednym z największych) centrum przemysłowym Ukrainy. Rozwinięty przemysł, przeważnie ciężki, stanowił o gospodarczym, a klasa robotnicza – o społecznym obliczu miasta” (Czornyj D. M. Charkiw początku XX st.: istorija міста, doli ludej. – Charkiw: [B. w.]. 1995, s. 13).

także przemysłu, podkreślane było również w kontekście o wiele dawniejszej historii. I tak, w przewodniku po Charkowie z 1927 roku stwierdza się (chodzi o początkowy etap rozwoju miasta):

„Obok służby wojskowej mieszkańcy zajmowali się rolnictwem i przemysłem (tu dalej podkreślenie autora – O. M.). Wraz z rozwojem przemysłu i rzemiosła rozwijał się również handel... Od lat 70. XVIII w., wraz z rozwojem ... przemysłu na południu Ukrainy, Charków staje się centrum wielkich operacji handlowych, a po doprowadzeniu kolei – wielkim na ówczesne czasy węzłem ruchu towarowego”³³.

Jak by nie było, jeśli Charków traci coś wraz z przeniesieniem stolicy do Kijowa, jego siła przemysłowa pozostaje niezmienna i wyznacza jego obraz na wiele lat naprzód.

II wojna światowa. Dla charkowian ważnym wyznacznikiem miasta jest jego okupacja podczas drugiej wojny światowej, oraz wyzwolenie i następnie odbudowa. Podczas wojny Charków był poważnie zniszczony³⁴, odbudowa miasta trwała do połowy lat 60., co nie mogło nie odbić się na wyobrażeniach o mieście i na odbiorze wydarzeń tego czasu, w tym przez przedstawicieli młodszych, powojennych pokoleń. Będąc największym okupowanym miastem, Charków doznał ogromnych strat – zarówno podczas samej okupacji³⁵, jak i w związku z wyzwoleniem miasta. Ostatecznie Charków został wyzwolony w sierpniu 1943 roku, podczas końcowej fazy bitwy pod Kurskiem, jednak wcześniej odbyły się cztery bitwy o miasto, zaś w lutym 1943 roku Charków został wyzwolony, ale wkrótce ponownie zajęty przez Niemców. Uważa się, że podczas jego dwukrotnej okupacji obie strony, ZSRR i Niemcy, straciły więcej ludzi, niż gdziekolwiek indziej w historii drugiej wojny światowej, zaś Charków nie otrzymał tytułu miasta-bohatera tylko dlatego, że Stalin uważał za hańbę dla Armii Czerwonej to, że Charków został wyzwolony dopiero za trzecim podejściem³⁶.

Cały szereg wydarzeń kształtował odbiór miasta czasów wojny i lat powojennych. To i miejsca masowych egzekucji, i głód z 1942 roku, i pierwszy wybuch zdalnej radiowej miny, i pierwszy w światowej historii proces nad zbrodniarzami

³³ Przewodnik po Charkowie. – Charkow 1927. – s. 24

³⁴ Po Stalingradzie Charków był najbardziej zniszczonym w czasie drugiej wojny światowej miastem radzieckim.

³⁵ Liczba ludności zmniejszyła się co najmniej o 700 tys. osób. Jeśli wliczać w to uchodźców – więcej, niż o milion. Do sierpnia 1943 ludność Charkowa liczyła jedynie ok. 190 tys. osób. W całości zniszczona została społeczność żydowska Charkowa, która do wojny stanowiła 19,6 % mieszkańców. (Niemiecką okupacja Charkowa // [Źródło elektroniczne] http://ru.wikipedia.org/wiki/Немецкая_оккупация_Харькова).

³⁶ Istorija Charkowa // [Źródło elektroniczne] http://ru.wikipedia.org/wiki/История_Харькова

wojennymi. Uważa się, że samochody, w których wnętrzach zabijano ludzi za pomocą spalin, wykorzystane zostały przez nazistów po raz pierwszy właśnie na Ukrainie³⁷. Nic dziwnego, że nacjonaści, którzy współpracowali z faszystami, nie cieszyli się poparciem społeczeństwa, zaś 23 sierpnia – dzień wyzwolenia Charkowa – jest najważniejszą datą w historii miasta.

Okres powojenny. Rozwój miasta w okresie powojennym był nieodłącznie związany z budownictwem. Chodzi nie tylko o odbudowę zniszczeń, ale również o aktywne budownictwo nowych miejskich ulic, kwartałów, dzielnic. Właśnie na to zwracają uwagę przewodniki po Charkowie: „Dźwig budowlany stał się symbolem miasta”³⁸. Roboty budowlane na wielką skalę prowadzone są w mieście przez cały okres powojenny.

Bezpośrednio po wojnie odbudowywano przede wszystkim przemysł charkowski. Jednak z czasem obraz miasta przemysłowego uzupełniany był o cechy wielkiego centrum kulturalnego, przede wszystkim – naukowego i edukacyjnego. W książkach o Charkowie z połowy lat 60. opisywany był on jako „jeden z największych przemysłowych i kulturalnych centrów kraju”³⁹. Przemysł, jak i wcześniej, pozostawał głównym elementem wizerunku miasta, jednak istotną rolę odgrywały także instytucje naukowo-badawcze i edukacyjne.

Dynamiczny rozwój nauki w Charkowie miał miejsce jeszcze przed wojną – znajdowało się tu wówczas 37 uczelni, 40 techników, 70 instytutów naukowo-badawczych. Na przykład, po raz pierwszy w ZSRR w 1932 roku w Charkowie rozszczepione zostało jądro atomu (litu) – miało to miejsce w otwartym w 1928 roku Ukraińskim Instytucie Fizyczno-Technicznym, gdzie w różnych okresach pracowali L. Landau, I. Kurczatow, A. Walter, A. Achiezer i inni. W 1935 roku Serhij Wawilow stwierdził, że na uczonych instytutu przypada ponad jedna czwarta wszystkich odkryć fizycznych w ZSRR, a niektórzy nazywają Charków stolicą ukraińskiej fizyki.

Po wojnie ilość zakładów została zmniejszona, ale rozmach ich działalności cały czas się zwiększał. Jeśli w 1964 rok UW Charkowie działało 21 uczelni, 40 techników, 57 instytutów naukowo-badawczych, to w latach 80. w mieście skupiało się blisko 200

³⁷ „Z zewnątrz przypominały zwykłe samochody policyjne, jednak ich kabiny zamykały się hermetycznie, i spaliny silnikowe za pomocą specjalnej rury kierowane były do wewnątrz kabiny, w której mieściło się do czterdziestu pięciu osób. Ludzie ginęli w ciągu 20 minut. Dusili się spalinami, ich ciała były palone w opuszczonych budynkach” (Pasjuta A. Niurnbergskij process repetirowali w Charkowie // [Źródło elektroniczne] <http://www.holocf.ru/facts/674>). Według niektórych źródeł w samochodach zabijających spalinami zginęło ponad 30 000 cywili [Tamże]

³⁸ Diaczenko N. T. Ulicy i płaszczadi Charkowa (Iz istorii goroda) – Charkow: Prapor, 1996. – s. 17.

³⁹ Tamże.

instytutów naukowo-badawczych i projektowych, zaś na charkowskich uczelniach studiowało blisko 300 tys. studentów. Innymi słowy, co trzecia osoba w wieku produkcyjnym pracowała w sferze nauki albo oświaty⁴⁰. Do 1982 roku w Charkowie zatrudniony był co siódmy ukraiński uczonec, znajdowała się tam co piąta instytucja naukowa – dawało to liczbę ponad 500 doktorów habilitowanych i 4500 doktorów, zaś Charków określany był jako „jeden z największych przemysłowych, kulturalnych i naukowych miast ZSRR”⁴¹. Taki rozwój wydarzeń nie jest zaskakujący z uwagi na tempo „rewolucji naukowo-technicznej”. W tych warunkach charkowska przemysłowość osiągała coraz wyższy poziom technologiczny, zwłaszcza w zakresie budowy maszyn, elektroniki, lotnictwa, technologii kosmicznych. Oczywiście większość produkcji zorientowana była na potrzeby kompleksu przemysłowo-wojskowego.

Nauce nie ustępował też rozwój oświaty. W roku akademickim 1964/65 w Charkowie uczyło się ponad 150 tys. studentów – „znacznie więcej, niż w całej kapitalistycznej Anglii”⁴². W przewodniku po Charkowie z 1982 roku w krótkiej charakterystyce miasta po wzmiance o rozwoju przemysłowym i działalności naukowo-badawczej (oraz przed akapitem o tym, że „Charków jest miastem teatrów”) czytamy:

„Jeszcze jedna osobliwość Charkowa polega na tym, że jest to miasto młodości, miasto uczelni, przygotowujących specjalistów różnych gałęzi wiedzy i sztuki – inżynierów wielu specjalności, lekarzy, pedagogów, budowniczych, muzyków, artystów, aktorów”⁴³.

Aż do początku lat 90. trwał obraz Charkowa jako wielkiego przemysłowego i kulturalnego – przede wszystkim naukowego i oświatowego – centrum nie tylko Ukrainy, ale i całego ZSRR. Jak już było zaznaczone, miasto zajmowało trzecie miejsce w ZSRR – po Moskwie i Leningradzie – pod względem rozwoju przemysłu, nauki, transportu.

Czasy niezależności. Ponieważ rozpad ZSRR był związany z upadkiem produkcji przemysłowo-wojskowej, Charków w latach niezależności wiele stracił – niektóre zakłady zostały zamknięte, instytucje naukowe podupadły. Ludzie zmuszeni

⁴⁰ Bałagonrawin M. Informacjonny gorod // [Źródło elektroniczne] <http://www.expert.ua/articles/25/0/1704/>

⁴¹ Andriejewa G. K., Olejnik W. W. Znakomties’: Charkow. Putiewoditel. – 3 izdanie, piererabotanoje i dopolnienoje. – Charkow: Prapor, 1982. – 95 s.

⁴² Diaczenko N. T. Ulicy i płoszczadi Charkowa (Iz istorii goroda) – Charkow: Prapor, 1996. – s. 17.

⁴³ Andriejewa G. K., Olejnik W. W. Znakomties’: Charkow. Putiewoditel. – 3 izdanie, piererabotanoje i dopolnienoje. – Charkow: Prapor, 1982.- s. 6.

zostali do przystosowania się do nowych czasów, i na pierwszy plan wysunął się handel. Z jednej strony, ta sfera działalności zapewniła wielu ludziom pracę, jednak z drugiej – handel odbierany był jako mniej prestiżowe zajęcie dla inżynierów, urzędników i wykwalifikowanych robotników charkowskich przedsiębiorstw.

Lepsza okazała się sytuacja w oświacie. Jej wartość jako wysokich kompetencji zawodowych została podważona, ale jako sposób podwyższenia statusu społecznego edukacja nie straciła aktualności – popyt na wykształcenie wyższe pozostał wysoki (choć jawnie nieproporcjonalny). Jednocześnie same uczelnie, mimo trudnych warunków ekonomicznych i trudności z finansowaniem, z powodzeniem zaspokajają zapotrzebowanie na wykształcenie – nie w ostatniej kolejności dzięki możliwości wprowadzenia płatnej nauki. Charków jest dziś rzeczywiście wielkim centrum uniwersyteckim – studiuje tu blisko 250 tys. studentów.

Mimo zmian, które zaszły w ciągu ostatnich 20 lat, we współczesnym przewodniku po Charkowie zauważyć można te same elementy obrazu miasta, co w czasach radzieckich – przemysł (zwłaszcza zaawansowane technologie) i naukę. Podkreśla się przy tym, że „potężny kompleks przemysłowy, potencjał naukowy i wykwalifikowane kadry pozwoliły nie tylko przezwyciężyć trudności, ale i stworzyć niezbędne warunki dla rozwoju”⁴⁴.

* * *

Te historyczne obrazy Charkowa można porównać z tym, jak miasto jest postrzegane obecnie. Ponieważ oprócz analizy postrzegania miasta przez jego zwyczajnych mieszkańców staraliśmy się porównać to postrzeżenie z „oficjalną ideologią”, trzeba dokonać również analizy tej „oficjalnej ideologii”. Pod oficjalną ideologią rozumiem w tym przypadku nie obraz narzucany przez władze miejskie, a obraz szeroko propagowany w środkach masowego przekazu (choć w przypadku Charkowa nie ma tu istotnych różnic).

Badania mediów to odrębny temat, i nie jest to naszym zadaniem. Dlatego też postanowiliśmy ograniczyć się do zbadania obrazu Charkowa i charkowskiej historii w Internecie⁴⁵. Oczywiście niemożliwe było przeanalizowanie całego dostępnego materiału, dlatego strony do analizy wybrane zostały według następującej logiki:

⁴⁴ Charkow: Putiewoditiel. – 2 izdanie. – Charkow: Zołotyje stranicy, 2008. – 144 s.

⁴⁵ Musijezdow A. Istoriczieskaja idientyczost' Charkowa w Internet-riepriezentacijach // Wiestnik Charkowskogo nacjonalnogo uniwersitieta im. W. N. Karazina. „Socjologičeskije issledowania sowriemiennogo obszczestwa: metodologija, teoria, metody”. – 2009. – Nr 844. – s. 224

1) Ktoś, kto będzie chciał dowiedzieć się czegoś o Charkowie i jego historii, skorzysta z wyszukiwarki.

2) Najbardziej popularnymi wyszukiwarkami w ukraińsko- i rosyjskojęzycznym Internecie są Google, Yandex i Rambler.

3) Jak pokazują badania, 95% użytkowników przegląda co najwyżej 30 pierwszych stron z listy wyników.

4) Na podstawie wyników wyszukiwania za pomocą haseł „Charków” i „Historia Charkowa” (w języku ukraińskim i rosyjskim) w powyższych wyszukiwarkach stworzona została lista stron.

5) Z listy wykluczone zostały strony o charakterze reklamowym i komercyjnym, konkretnych przedsiębiorstw i instytucji (22 strony).

6) 7 stron zawierało odpowiednie informacje.

Te właśnie strony reprezentują obraz Charkowa w Internecie, zaś ich autorzy są naprawdę skutecznymi ideologami, ponieważ informacje na temat Charkowa ludzie czerpią właśnie z tych stron. Lista końcowa stron internetowych podlegających analizie wygląda w sposób następujący:

- <http://www.wikipedia.org/> – Encyklopedia internetowa
- <http://www.kharkov.ua/> – Informacje, wiadomości
- <http://www.all.kharkov.ua/> – „Wies Charkow” (Cały Charków) – miejski portal informacyjny
- <http://www.tvoj.kharkov.ua/> – Informacje, wiadomości
- <http://www.citynet.kharkov.ua/> – oficjalna strona Charkowskiego Miejskiego Centrum Informacyjnego (przy radzie miejskiej)
- <http://www.kharkov.com/> – Informacje, wiadomości, reklama
- <http://raix.kharkov.ua/> – Informacje, wiadomości

Na podstawie przeprowadzonej analizy można wywnioskować, że zasoby internetowe zawierają dwie wersje historii miasta.

Mniej popularna (poświęcono jej tylko jedną stronę internetową) jest wersja „ukraińska”, w której podkreśla się „ukraińskość” miasta – postanie i rozwój Charkowa, zmiany statusu politycznego (wejście w skład imperium rosyjskiego), rolę miasta w rozwoju kultury ukraińskiej i „ukraińskiego” życia społecznego. Ciekawe, że istotnym elementem tego dyskursu jest okres istnienia miasta jako stolicy Ukrainy Radzieckiej – wyjaśnić to można tym, że okres ten rozpoczął proces ukrainizacji oraz ukraińskiego

odrodzenia narodowo-kulturowego ogółem. Reszta radzieckiej historii traktowana jest jako historia rusyfikacji.

Bardziej rozpowszechniona jest rosyjskojęzyczna wersja „radziecka”, którą można uznać za podstawową dla opisu charkowskiej tożsamości. Podkreśla się w niej, że Charków jest ważnym centrum przemysłowym (największy ośrodek budowy maszyn), naukowym (stolica ukraińskiej fizyki), oświatowym i handlowym. Jego tożsamość historyczna skupia się więc na tych okresach historycznych, kiedy kształtowały się te właśnie cechy Charkowa. To (w mniejszym stopniu) przełom XIX i XX w. (Uniwersytet Charkowski, rozwój kapitalizmu), oraz (w większym stopniu) okres radziecki – czasy, gdy miał miejsce największy rozwój przemysłowy i naukowy miasta. W opisie początków miasta podkreśla się nie jego „ukraińskie korzenie”, lecz jego status jako miejsca osiedlenia się wolnych ludzi, które znajdowało się w dogodnym z punktu widzenia szlaków komunikacyjnych i handlowych miejscu.

Ponieważ kluczowa okazuje się dla Charkowa radziecka historia, główne wydarzenia, które rozślawiają miasto, znaleźć można właśnie w tym okresie – to przede wszystkim wyzwolenie Charkowa spod niemiecko-faszystowskiej okupacji, skala powojennej odbudowy itd. Charków w oczywisty sposób porównuje się z Moskwą i Leningradem, zaś upadek przemysłowej potęgi miasta w czasach niezależności witany jest z niezadowoleniem.

Różnorodność tego, co dzieje się w mieście, daje podstawy do uważania charkowian za ludzi aktywnych i wszechstronnych, o wielkim potencjale intelektualnym, liczących zawsze na swoje własne siły.

* * *

A więc, jak postrzegają Charków i samych siebie mieszkańcy miasta?

Z jednej strony, dość logicznie byłoby zwrócić się z pytaniem o specyfikę Charkowa do rodowitych charkowian jako „nosicieli” tożsamości. Ale, z drugiej strony, można przypuszczać, że właśnie im specyfika ta „umyka”, ustępując miejsce naturalnemu w takim przypadku „patriotyzmowi”. Dlatego zapadła decyzja o zadawaniu pytania o specyfikę Charkowa na początku tym, którzy, po pierwsze, nie są rodowitymi charkowianami, a przyjechali tutaj w wystarczająco świadomym wieku (co

najmniej po ukończeniu szkoły), zaś po drugie, mieszkają w Charkowie wystarczająco długo (co najmniej 20 lat), by uważać się za charkowianina^{46,47}.

Ogółem charkowian i ich specyfikę respondenci charakteryzują w różny sposób. Z jednej strony istnieje przekonanie o tym, że mieszkańcy Charkowa nie różnią się zbyt od mieszkańców Rosji czy Ukrainy Lewobrzeżnej. Z drugiej – podkreśla się odmienności:

„Od małych miasteczek Charków różni się tym, że tam wszyscy są swoi, a tutaj ludzie pochodzą z różnych miejsc. Charkowianie to coś pośredniego między mieszkańcami Moskwy i Leningradu: moskwianie są trochę zwariowani,

⁴⁶ Musijezdow O. Nabuta identyczni: Czynniki spryjnattia miskoji identycznosti // Metodolohija, teoria i praktyka socjologicznego analizu suchasnoho suspilstwa: Zbirnyk naukowych prac. – Charkiw: Wydawniczyj centr Charkiwskoho nacjonalnoho uniwersytetu im. W. N. Karazina, 2008. – S. 457-462.

⁴⁷ Metodą zbioru informacji był wywiad swobodny (w dwóch przypadkach: wywiad biograficzny). Przeprowadzono 24 wywiady. Wśród respondentów było 19 osób urodzonych w Charkowie i 5 osób, które przyjechały do Charkowa; 11 osób z wyższym wykształceniem i 13 bez wyższego wykształcenia, 10 mężczyzn i 14 kobiet, w wieku od 23 do 70 lat. Próba nie była reprezentatywna, ale głównym kryterium wyboru respondentów były wiek, wykształcenie oraz fakt urodzenia w Charkowie lub nie – zgodnie z tymi kryteriami próbowaliśmy oddać różne możliwe pozycje (w tym sensie próba może zostać uznana za reprezentatywną).

Schemat wywiadu zawierał następujące pytania:

Jaki był Charków Pani/Pana dzieciństwa?

Czy rodzice opowiadali Pani/Panu o Charkowie? Jaka była treść tych opowieści?

Gdzie w dzieciństwie lubił(a) bawić się Pani/Pan w Charkowie? Dlaczego?

(Osobom, które przyjechały do Charkowa, stawiane były zamiast tego pytania:

Co wiedział(a) Pan/Pani o Charkowie przed przyjazdem do miasta? Skąd?

Dlaczego przyjechał(a) Pan/Pani do Charkowa?

Jakie były Pani/Pana pierwsze wrażenia?)

Czy ma Pani/Pan ulubione miejsca w mieście? Jakie? Dlaczego?

Każdy człowiek na swój sposób odbiera różne miejsca. Jak mogłaby Pani/ mógłby Pan opisać „swój” Charków? Jaki on jest?

Czym, Pani/Pana zdaniem różni się Charków od innych miast?

Czym wyróżnia się życie w Charkowie?

Czy może Pani/Pan nazwać siebie charkowianinem?

Czy charkowianie różnią się od mieszkańców innych miast? Czym? Czym różnili się kiedyś? Jeśli tak, to jak i dlaczego się zmienili?

Czy jest Pani/Pan w stanie odróżnić charkowianina od mieszkańca innego miasta? Po czym?

Od kogo (mieszkańców innych miast, miejscowości, krajów) charkowianie najbardziej się różnią? Do kogo najbardziej są podobni? Dlaczego? Czym spowodowane są te różnice?

Jaką rolę odgrywa tu to, że Charków graniczy z Rosją?

Czy bywając w innych miastach (miejscach), czuje Pani/Pan, że jest Pani/Pan charkowianinem? W jakich sytuacjach czuje się Pani/Pan charkowianinem?

Czy częściej czuje Pani/Pan dumę, czy wstyd z tego powodu? Jak ma to dla Pani/Pana znaczenie? Na ile ważne jest dla Pani/Pana, że mieszka Pani/Pan w Charkowie?

Co znaczy być charkowianinem?

Co mogłaby Pani/ mógłby Pan opowiedzieć gościom o charkowianach i Charkowie? Na co zwróciłaby Pani/ zwróciłby Pan uwagę, opowiadając o mieście i o ludziach?

Jakie epoki historyczne albo wydarzenia najbardziej wpłynęły na to, że Charków i charkowianie są tacy, jacy są? (Jaki okres historii miasta/regionu w największym stopniu wywarł wpływ na specyfice współczesnego Charkowa i jego mieszkańców?)

Czy są w mieście jakieś symbole, które przypominają o specyfice Charkowa/ o tym, że jest Pani/Pan charkowianinem?

Czy obchodzi Pani/Pan miejskie święta? Jakie? Dlaczego?

leningradczycy – spokojni, dobrze wychowani. Charków jest nie tak wychowany, ale i nie tak „zabiegany”. Dlatego, że miasto jest mniejsze, z pracy jedzie się do domu nie dwie godziny, jak czasami w Moskwie, a maksymalnie 40 minut, co znaczy, że czasu jest więcej, na przykład – żeby porozmawiać⁴⁸.

„W porównaniu z Donieckiem i Chersoniem Charków jest bardziej inteligencki, na poziomie. W porównaniu ze Lwowem – lwowiaci mają swój urok, zachodni smaczek, a tu jest prostota, prostolinijność, ludzie są tacy „ścichapęk”. Natura ludzka charkowian jest rozmyta. To bycie „ścichapęk” zmniejsza społeczną aktywność – na zachodzie ludzie są bardziej aktywni społecznie. Może tutaj ludzie nie chcą, żeby się ich czepiać, chcą spokoju, równowagi. A być może są na takim poziomie intelektualnym, że te problemy ich nie niepokoją, wiedzą, że to wszystko bzdura, wszystko minie. Pokazuje to charakter ludzi. W Charkowie ludzie są bardziej obojętni, u siebie, dla siebie, „moja chata z kraju”⁴⁹... Ludzie z Odessy bardziej wymyślnie klną na bazarach. Charkowianie nie gęsi i mówić umieją, ale zawsze wiedzą, gdzie się zatrzymać, żeby za dużo nie powiedzieć i nie zrobić... „Starzy” charkowianie są uparci, gwałtowni, trochę chamowaci, zwłaszcza Rosjanie. A Żydzi – „głupio-mądrzy”.

„Nie wiem, ale możliwe, że język się różni. W porównaniu z Moskwą, Kijowem – prowincjonalność. W większych miastach jest dużo informacji, życie kulturalne. U nas w porównaniu z Moskwą jeżdżą brudne, stare tramwaje – i nikogo to nie oburza. Może mamy zanizone pewne potrzeby – przywykliśmy do warunków życia”.

Ciekawe są także interpretacje tego, czym spowodowane są te różnice:

„Na Ukrainie Zachodniej jest o co się bać – o swoje „morgi”, które ludzie cenią. Na Wschodzie jest więcej przestrzeni, gigantomania, jak się coś straci, to nic strasznego, i ludzie są bardziej kosmopolitami. Charków to „rozchełstane” miasto, ale człowiek stara się wkręcić w to miejsce, na którym mu zależy”.

„Rosjanie są o wiele bardziej gwałtowni, grubiańscy, niezrównoważeni – to się nakłada na spokojny i zrównoważony charakter Ukraińców”.

Odpowiedzi bardzo różnią się w zależności od „biograficznej specyfiki” respondentów. I tak, na osobie, która przyjechała z małego miasteczka, Charków robi

⁴⁸ Ten i wszystkie kolejne cytaty z wywiadów umieszczone zostały w tekście ukraińskim po rosyjsku (przyp. tłum.).

⁴⁹ Ukr. „moja chata z kraju” – dosł. „moja chata znajduje się na obrzeżu”; popularne przysłowie, którego przesłaniem jest to, że dopóki coś bezpośrednio mnie nie dotyczy, nie jest to mój problem, i lepiej się nie angażować. (przyp. tłum.)

wrażenie swoimi rozmiarami, a dla innego człowieka Charków jest zwykłym radzieckim miastem.

Dla Rosjanina, który urodził się w Rosji, Charków jest „niestety” ukraińskim miastem, zaś ukraińskojęzycznego Ukraińca oburza lekceważący stosunek do języka ukraińskiego.

Budowlaniec zwraca uwagę na architekturę miasta, muzyk mówi o życiu kulturalnym, fizyk patrzy na miasto w kontekście możliwości samorealizacji w sferze naukowo-technicznej, zaś dziennikarz opowiada o historii, ludziach i analizuje przyczyny istniejącego stanu rzeczy.

Wspólne jest dla nich odbieranie Charkowa przez pryzmat własnego zawodu, ważnego dla samorealizacji. Od tego właśnie zależy ich ocena Charkowa, zarówno w przeszłości, jak i teraz. Ze względu na utratę tych możliwości nie można się dziwić, że najważniejszym okresem w historii Charkowa pozostaje epoka radziecka, przede wszystkim – rozwój nauki i przemysłu.

„Dumę budzi „sławna historia ChFTI (Charkowskiego Fizyczno-Technicznego Instytutu, Charkowskiego Instytut Fizyczno-Technicznego), wyjątkowa produkcja przemysłowa, przynajmniej wcześniej, do rozpadu ZSRR, Turbatom, Małyszewa, fabryki elektroniczne – Komunnar, „67.”, która produkowała na potrzeby techniki kosmicznej, samolotów – samoloty produkowało tylko pięć krajów na świecie, w tym Charków. Ale po rozpadzie Związku Radzieckiego nauka zaczęła mieć problemy z finansowaniem. W ostatnim czasie rozwija się handel, szczególnie Barabaszowo”.

„Dla miasta znaczące było otwarcie uniwersytetu, „Pierwsza stolica”, życie studenckie, życie naukowe”.

„Po pierwsze, „Pierwsza stolica” – to zapewne wiele znaczyło dla tych ludzi. Po drugie, lata 50., 60., 70. – renesans Charkowa i Charkowszczyzny: budowa i rozwój fabryk, NII (Nauczno-Issledowatielych Institutow, Instytutów Naukowo-Badawczych) i innych tego typu rzeczy, cennych dla całego ZSRR, metro”.

„Po pierwsze, rozwój miasta, rewolucyjne wydarzenia. Ludzie zaczęli żyć na sposób nowoczesny. Ale poniszczono zabytki. W drugiej kolejności – wielka wojna ojczyzniana”.

Analiza przytoczonych wywiadów pozwala stwierdzić, że w ujęciu historycznym Charków wydaje się przede wszystkim sowieckim miastem. Czy tak samo uważają ludzie urodzeni w Charkowie?

* * *

W większości – tak. Wśród epok historycznych główna rola przypada okresowi radzieckiemu – czasy Pierwszej stolicy, rozwój przemysłowy, powojenna odbudowa, rozwój nauki itd.:

„Tak ogółem to jesteście ludźmi epoki sowieckiej”.

„Okres sowiecki, gdy odbyła się urbanizacja”.

„Okres rozwoju – to epoka lat 60. zeszłego stulecia... Wtedy ludzie byli zupełnie, w całości pochłonięci ideą osiągnięcia czegoś lepszego w swoim życiu. Święcie wierzyli w świetlaną przyszłość. Oczywiście nikt nie wierzył, że zbudujemy komunizm. Ale to, że ceny spadały, wiedzieliśmy. Dlatego wszyscy pracowali dla pewnego rezultatu. I ten okres wywarł wielki wpływ na kształtowanie się charkowskiego charakteru.”

Dość silna jest jednak świadomość istnienia również innych ważnych czynników. Po pierwsze, jest to reforma i rozpad ZSRR, które, oczywiście, wywarły wpływ na Charków, po drugie, powstanie miasta na skrzyżowaniu szlaków handlowych i transportowych.

„Czasy Katarzyny – „miasto stało handlem”.

„Drogi z południa na północ, tak jak i dzisiaj – węzeł kolejowy, kiedyś wszystkie pociągi z Krymu i Kaukazu do Moskwy i Leningradu szły przez Charków”.

„Kiedy to historycznie się złożyło? Przy powstaniu, przy założeniu miasta jako takiego – ono było przecież założone jako miasto handlowe. Dlatego mamy teraz bardziej mentalność handlowców, handlarzy.”

Te okresy historyczne zaznaczyły się na specyfice Charkowa, którą respondenci opisują w następujący sposób:

„Charków znajduje się na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych. Charków jest właściwie swego rodzaju miastem-bazarem. Jest dość unikalny: centrum handlowe i naukowe, i przemysłowe. I wyszła taka mieszanka, że są różne warstwy”.

„Charków to miasto znane, powiedziałbym. Jeśli chodzi o czasy dzisiejsze, to nie powie się już, że Charków to miasto przemysłowe, bo wiele jest takich miast, dziś Charków to miasto butików i supermarketów... Charków uważany był za najbardziej umysłowe, albo nawet zbyt umysłowe miasto, ponieważ na każdego mieszkańca przypadało wiele zakładów naukowych. Według mnie tylko Kijów może się równać z nami pod tym względem”.

„Charków to znane miasto, młodzieżowe, muzykalne (dużo grup, z muzyką zawsze wszystko było w porządku). Jeśli chodzi o pracę, nie mogę powiedzieć, że Charków jest miastem przemysłowym, bo wszystko to jest w upadku. Miasto kultury”.

„Jesteśmy jeszcze dumni z instytutów, ChTZ (Charkowskij Traktornyj Zawod, Charkowska Fabryka Traktorów) i Małyszewa, i z fabryki samolotów.”

„To nie tylko miasto industrialne, jak na przykład Donieck, Ługańsk, Dniepropietrowsk, Charków uważany jest jeszcze za miasto nauki, uczonych, inteligencji”.

Specyfika narodowo-kulturalna wiązana jest z bliskością Rosji, jednak jej wpływ w żaden sposób nie jest decydujący dla charkowskiej tożsamości i Charkowa nie można nazwać rosyjskim miastem, to miasto kosmopolityczne, dla którego „kwestia narodowa” jako taka wydaje się sztuczna.

„Charków to miasto ukraińsko-rosyjskie, ale bardzo silnie zmieszane z Rosją, nacjonalizmu tu mało, słowianie”.

„Nie czuję dużego patriotyzmu w stosunku do Ukrainy, ponieważ starają się go nam narzucić. Rosja też nie jest mi bardzo bliska”.

„Charków to mimo wszystko miasto dość kosmopolityczne. Mówi się, że w Charkowie w całej jego historii nie było nigdy pogromów żydowskich.”

„W Charkowie jest wiele narodowości. Obok Rosja, obok Donbas, który jest w ogóle czysto osadniczy, tam zsyłali ludzi po amnestii, którzy się tam osiedlali”.

Co więcej, czasami podkreślana jest zupełna unikalność charkowian.

„Charkowianie to osobna narodowość. To szczególny stop intelektu, humoru, różnorodny rozwój, teatralność, wiele różnych narodowości. Za granicą szybciej znajdowali wspólny język z charkowianami, niż moskwianin z moskwianinem, i tak dalej. Może to kwestia stosunku człowieka do człowieka. To szczególny gatunek ludzi”.

Charakterystyki odmienności charkowian są dość sprzeczne. Z jednej strony istnieje przekonanie o gwałtowności charkowian, która przejawia się nawet w stylu prowadzenia samochodu, o pewnych „stołecznych manierach”, poczuciu własnej przewagi, z innej – o poczuciu stołecznej wyższości, głębokiej duchowości, życzliwości. Życie w Charkowie jest nasycone i dynamiczne, ale z drugiej strony spokojniejsze, niż w Moskwie, na przykład, wyróżnia się pragmatycznością.

„Życie w Charkowie bardzo wyróżnia się swoją intensywnością, natężeniem. W Charkowie zebrane są najlepsze zasoby: najlepsze umysły, najlepsze zakłady

przemysłowe, najlepsze przedsiębiorstwa. To kipiące życiem miasto, miasto różnokierunkowych namiętności”.

„Nie ma tu bieganiny. Mimo, że Charków to miasto obwodowe, dawna pierwsza stolica, jeśli się spieszymy, nie spieszymy się bezsensownie, jeśli można odpocząć i pójść spokojnie, pójdzie się spokojnie”.

Głównym wyznacznikiem charkowian jest język. Charków to miasto rosyjskojęzyczne, i tym różni się od miast ukraińskojęzycznych, szczególnie zachodnioukraińskich. Jednak nie jest to podstawą do łączenia go z Rosją. Przeciwnie, charkowianie zaznaczają, że mimo pewnych cech szczególnych (miękkie „h”, „szo”⁵⁰, specyficzna leksyka), rosyjski z Charkowa bliższy jest literackiemu kanonowi, niż na przykład język mieszkańców Moskwy. Rosyjskojęzyczność Charkowa postrzegana jest jako rezultat rusyfikacji – za czasów radzieckich istniało tutaj wystarczająco dużo ukraińskich szkół, i wielu respondentów uczyło się właśnie w nich. Język rosyjski od czasów założenia miasta rzeczywiście był „językiem kontaktów międzynarodowych”, a walka o zmianę tej sytuacji odbierana jest jako coś nienaturalnego i narzuconego z góry.

* * *

Postradziecki obraz Charkowa w poszukiwaniach tożsamości. Jakim wydaje się Charków, jego mieszkańcy i jego historia dzisiaj? Czym wyjaśnia się specyfikę miasta – to, jakie dziś jest? Odpowiedzi na te pytanie ważne są nie tylko same w sobie, lecz również dlatego, że, w istocie rzeczy, są to autookreślenia charkowian – wyobrażenia, które urzeczywistniając się w zachowaniu odtwarzają miejską specyfikę również w przyszłości.

Upadek nauki i przemysłu – głównych części składowych obrazu miasta, głupie metody ukrainizacji na siłę i nie mniej często głupie metody przeciwdziałania im, nieoczekiwana przygraniczność Charkowa, polityczne batalie – wszystko to przyczyniło się do wzrostu problematyczności charkowskiej tożsamości. Dlatego też zupełnie zrozumiałe są jej poszukiwania, o których wynikach warto powiedzieć kilka słów.

Jak łatwo się było domyśleć, obraz Charkowa jako centrum przemysłowego ulega zmianie. Mimo tego, że ograniczenie produkcji przemysłowej doprowadziło do przenikania robotników do innych sektorów zatrudnienia, produkty szeregu charkowskich przedsiębiorstw z gałęzi zaawansowanych technologii jak i wcześniej

⁵⁰ W języku rosyjskim istnieje twardy dźwięk odpowiadający polskiemu „g”, który w Charkowie wymawiany jest jako ukraińskie dźwięczne „h”; z kolei rosyjskie „szto” („co”) wymawiane jest jako ukraińskie „szo” – zniekształcona, potoczna wersja „szczo” (ukr. „co”).

znajdują swoich odbiorców, choć nie jest to proces stały. Dlatego nie można powiedzieć, że „przemysłowe cechy” znikły z obrazu współczesnego Charkowa. Z odejściem podkreślającej je ideologii radzieckiej zeszyły na dalszy plan, nie tylko w związku z sytuacją w przemyśle, ale i dlatego, że sami ideologowie – to „z definicji” intelektualisci, a nie robotnicy. Przy budowaniu ideologii najczęściej patrzą z góry na klasę robotniczą, która jak dawniej stanowi większość mieszkańców miasta. Również wykwalifikowani robotnicy charkowskich fabryk różnią się od zwykłych robotników przemysłowych z regionów górniczych albo np. metalurgicznych.

W ostatnim czasie jednym z ważniejszych elementów obrazu miasta stał się znów handel. I tak, na przykład, charkowski rynek Barabaszowo uważany jest za bodaj największy w Europie Wschodniej. Ironią losu jest to, że jego nazwa pochodzi od stacji metra, noszącego imię wybitnego radzieckiego astronoma Mikołaja Pawłowicza Barabaszowa, obok której mieści się bazar. Jak widać, obraz Charkowa naukowego odcisnął swoje piętno na obrazie Charkowa handlowego.

Obecny wysoki poziom rozwoju handlu w mieście coraz częściej wyjaśniany jest nie tyle w kontekście niedawnej konieczności zarabiania na życie, co w kontekście tradycji historycznej. Być może wielu charkowian zgodziłoby się z twierdzeniem, że „historycznie w Charkowie silne były tradycje kupiectwa, i dziesięciolecia władzy radzieckiej nie dały rady wykorzeńić w mieszkańcach miasta żyłki kupieckiej”⁵¹. To przekonanie wzmacniane jest także tym, że współcześni charkowscy producenci w celach reklamowych podkreślają przedrewolucyjną tradycję swoich przedsiębiorstw, tym samym kładąc nacisk na kapitalistyczny i handlowy obraz miasta.

Obecny handlowy i – szerzej – przedsiębiorczy potencjał miasta wiele osób uzasadnia, jakby paradoksalnie to nie brzmiało, dziedzictwem czasów radzieckich – ogromną ilością ludzi z wyższym wykształceniem, przedstawicieli nauki, młodzieży – czyli ludzi, którzy, jak się uważa, są do pewnego stopnia „skłonni” do innowacji. Ogółem, właśnie ten element obrazu miasta – „mądry” Charków, miasto informacyjne, centrum intelektualne, miasto wysokich technologii – coraz częściej stawiany jest na pierwszym miejscu w poszukiwaniach tożsamości miejskiej. To właśnie z tymi cechami charkowianie, którzy utracili swoją „godność naukową”, skłonni są utożsamiać się w

⁵¹ Bałagonrawin M. Informacjonnyj gorod // [Źródło elektroniczne] <http://www.expert.ua/articles/25/0/1704/>

pierwszej kolejności. Tym bardziej, że spora liczba studentów, w tym przyjezdnych, nie daje o tym zapomnieć.

Być może jednym z głównych elementów semantyki obecnego obrazu Charkowa jest obraz „Pierwszej stolicy”. Można by przypuszczać, że konstrukt ten jak do Złotego wieku odsyła do okresu, gdy Charków naprawdę był stolicą Ukrainy, ale to nie tak. Założyciel kanału telewizyjnego i autor książki o nazwie „Pierwsza stolica”, historyk i radny miejski, K. Keworkian, nie idealizuje tego czasu, lecz po prostu stara się – być może, bardziej aktywnie niż inni – podkreślić znaczenie miasta. Jak i u innych autorów, w jego materiałach znaleźć można frazy takie, jak „właśnie tutaj urodzili się/ mieszkali/ zaczęli...”, „ten , który z czasem...”, „znany daleko poza granicami...”, „największy”, „po raz pierwszy” itd.⁵² I choć jego wersja historii wywołuje czasami wątpliwości i ironiczne komentarze ze strony innych historyków, można powiedzieć, że to głównie dzięki działalności (medialnej) tego autora marka „Pierwszej stolicy” na dobre zadomowiła się w świadomości charkowian.

Jak już zostało zaznaczone, Charków zawsze porównywany był z Moskwą i Leningradem, nie zaś z Kijowem, którego dzisiejsze pierwszeństwo w świetle historii XIX-XX w. – najbardziej znaczących dla obrazu Charkowa – może nawet wywoływać zdziwienie. Jeszcze w XIX w. H. Kwitka-Osnowianenko pisał o Charkowie: „Stolica, naprawdę, stolica!...”, mając na myśli bynajmniej nie porównanie z Kijowem⁵³. Obraz Charkowa jako „Pierwszej stolicy” można obecnie traktować jako próbę kompensacji tego, co utracone zostało po rozpadzie ZSRR – statusu miasta jako znaczącego centrum naukowego i przemysłowego o randze ogólnozwiązkowej. I właśnie to moim zdaniem jest bodaj najważniejszą podstawą charkowskiej tożsamości. W tym sensie Charków jest radzieckim miastem.

Często słyszy się o tym, że Charków nie jest miastem historycznym, w tym sensie, że nie ma tam zbyt wielu zabytków. Można by dodać, że Charków to miasto nowoczesne, należy on do współczesności, nie zaś do tradycji. Praktycznie w ciągu całej swojej historii – tej, która rzeczywiście ma dziś znaczenie w kontekście tożsamości miejskiej – Charków rozwijał się dzięki przyjezdnym, którzy działali w takich sferach, jak handel, przemysłowość, oświata. Dlatego też specyfika miasta określana była częściej w kategoriach zatrudnienia i działalności zawodowej, niż w

⁵² Keworkian K. Pierwaja stolica. – Charkow: Folio, 2007. – 414 s.

⁵³ Kwitka-Osnowianenko H. F. Osnowanie Charkowa. Starinnoje priedanie. // Kwitka-Osnowianenko H. F. Zibrannia tworiv u semy tomach. – T. 7. – Kyjiw: Naukowa dumka, 1981. s. 369.

kategoriach przynależności narodowo-kulturowej. Ludzie przyjeżdżali do Charkowa po to, aby tu pracować, uczyć się, realizować się w różnego rodzaju („nowoczesnej”) działalności, nie zaś w pielęgnowaniu swoich korzeni etnicznych – było to po prostu (i w wielu sytuacjach pozostaje) nieaktualne.

Co więcej, zaryzykuję przypuszczenie, że „dyskurs narodowo-etniczny” niesie do pewnego stopnia zagrożenie dla tożsamości charkowskiej. Związane jest to z tym, że u jego podstaw leżą ciągle nawiązania do tradycyjnego społeczeństwa i tradycyjnego sposobu życia, które – umyślnie czy nie – okazują się przeciwstawne epoce będącej dla Charkowa zasadniczo ważną. Odwoływanie się do tematyki narodowo-etnicznej oraz tradycji przednowoczesnej stawia w tym przypadku pod znakiem zapytania przemysłowe, naukowe i kulturalne znaczenie miasta, co może być oceniane nawet jako brak szacunku do niego.

Tym bardziej niejednoznaczny pozostaje pytanie o to, o jaką w zasadzie tradycję i kulturę narodową powinno chodzić. Charków można dziś nazwać, podobnie jak w momencie jego założenia, „miastem na granicy” – nie dominuje tu żadna kultura narodowa (z wyjątkiem powszechnego używania języka rosyjskiego). I to właśnie staje się przeszkodą w budowie jednoznacznej narodowo ideologii miasta. Tematyka narodowo-etniczna pojawia się w związku z polityką, i tam też zazwyczaj pozostaje (NATO, problemy językowe itd.). Jako miasto internacjonalistyczne i kosmopolityczne, Charków stara się przeciwdziałać narzucaniu mu ukraińskiej idei narodowej, także dlatego, że w jej interpretacji Charków okazuje się jedynie jednym z wielu zrusyfikowanych miast Wschodniej Ukrainy, a rola ta w żadnym wypadku go nie zadowala. Próby narzucenia takiej idei najczęściej napotykają na przekonanie o odwiecznej specyfice, niezależności i samowystarczalności Charkowa (por. z odbiorem Ukrainy Słobodzkiej, od słoboda = swoboda⁵⁴), miasta, którego znaczenie nie potrzebuje uzasadnienia w kategoriach etnicznych.

* * *

W niniejszym tekście na podstawie badań empirycznych zanalizowany został szereg historycznych obrazów Charkowa – „wolna osada”, centrum handlowe czy transportowe, centrum przemysłowe, naukowe i kulturalne, „Pierwsza stolica”. W różnych czasach poszczególne obrazy zyskiwały większą lub mniejszą popularność. Obecnie niektóre z nich, w zależności od potrzeby, albo ogłaszane są kluczowymi, albo

⁵⁴ Ukr. swoboda – wolność. (przyp. tłum.)

ignorowane. Zwracanie uwagi na ukrainizację lat 20. jest na przykład elementem budowy ukraińskiej tożsamości miasta i jego mieszkańców, zaś formuła „Pierwsza stolica” odsyła do potęgi przemysłowej i naukowej – tożsamości „radzieckiej”. Podkreślanie przeszłości handlowej, bankowej i przemysłowej jest logiczne w kontekście obecnego rozwoju handlu w Charkowie, zaś odwołania do „wolnej osady” – w kontekście obrony własnej unikalności przed próbami narzucenia ideologii narodowej itd. Jak widać, nie można raczej mówić o stałej charkowskiej tożsamości, ponieważ, po pierwsze, obraz miasta tworzony jest za pomocą różnych wyobrażeń historycznych, po drugie, dawna (a częściowo i obecna) potęga miasta sprawiły, że (z nielicznymi wyjątkami) charkowianie nie uważają za konieczne komuś coś udowodniać, a przez to niezbyt przejmują się kwestią formowania (i formułowania) własnego obrazu. W jaki sposób rozwijać będzie się ta sytuacja, zobaczymy z czasem - także wtedy, gdy za trzy lata charkowianie, miejmy nadzieję, opowiedzieć będą musieli o sobie i swoim mieście gościom EURO-2012.

Przetłumaczyła Anna Wylegała

Oleksij Musijezdow - ukończył studia doktoranckie na Wydziale Socjologii Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu im. Wasyla Karazina, którego był absolwentem. Doktor nauk humanistycznych w zakresie socjologii (2002), docent (2005), doktorant Katedry Socjologii Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu im. W. N. Karazina.